

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

Nyíltan, de mértéktartóan

Szókimondás és irónia Gion Nándor

rendszerváltás utáni prózájában

Gion Nándor 1973-ban Újvidéken kezdte megjelentetni legismertebb művét, a *Latroknak is játszott* című tetralógiát. A sorozat első két regénye, a *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* 1898-tól 1941-ig mutatja be a délvidéki magyarság történetét egy család sorsában. A kisebbségi magyar környezetben játszódó regények cselekményéből meglepő módon kimaradt a trianoni országvesztés időszaka, a helyi magyarság problémáiról pedig példázatosan: általában német köntösbe bujtatva olvasunk.¹ A *Virágos Katonáért* Gion megkapta a Híd-díjat, a dilógiáért pedig a legrangosabb vajdasági kitüntést, az Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapított úgynevezett Októberi díjat. A regénysorozat cselekménye az 1941-es dátummal – az író többszöri ígérete ellenére, hogy hamarosan folytatni fogja az írást – mégis hosszú időre megszakadt, a *Rózsaméz* 1976-os megjelenése után egészen 1997-ig kellett várni a következő kötet, az *Ez a nap a miénk* megjelenésére.

Az író 1977-es *A kárókatona még nem jöttek vissza* című regénye, illetve 1982-ben megjelent folytatása, a *Sortűz egy fekete bivalyért* a legegényibb szimbólumrendszert alkalmazó magyar regények közül valók. Az első „ifjúsági” regény az 1941–1944 közötti délvidéki magyar uralom, illetve az utána következett megtorlás allegóriája, az utóbbi pedig a trianoni országvesztés, illetve az azóta kisebbségi sorsban töltött több mint hatvan év sajátos irodalmi reflexiója.² Éppen ezek a témák azok, amelyek a rendszerváltás előtt közvetlenül nem jelenhettek meg Gion történelmi regénysorozatának, a *Latroknak is játszott*-nak kötetében, minthogy nyíltan nem voltak megírhatók egy látens nacionalista diktatúrában. A trükkösködő ifjúsági regényeket viszont kiadták Jugoszláviában, fordítások készültek belőlük, iskolai kötelező olvasmányok lettek, sőt a szerző a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség által odaítélt Neven-díjat is megkapta értük.

Az 1997-ben, már az író Magyarországra települése után megjelent *Ez a nap a miénk* című regény az 1976-ban félbehagyott dilógia egyenes folytatása, és – megkockáztatom – az egyik legizgalmasabb magyar regény. Hogy az 1941-től 1944-ig tartó időszak az, aminek a témája Giont mindig is a leginkább foglalkoztatta, és amit a külső körülmények folytán a legtovább kellett érlelnie magában, az abból is látszik, hogy erről a négy évről több oldalt írt, mint az 1898-tól 1918-ig tartó, szintén nem eseménytelen húsz, vagy az 1920-tól 1941-ig tartó huszonegy évről.³ Ráadásul a regény viszonylag nagy terjedelme ellenére sikerült mindvégig fenntartania a történet sodró, gyakran gépszíjszerűen magával rántó lendületét. A 250 oldalból legalább 200 tömény izgalomban telik, s közben az olvasó csak annyi pihenőt kap, hogy érdeklődése és figyelme készen álljon a következő feszültségre: a folyamatos hajszák, felfokozott helyzetek, életveszélyes próbatételek, majd megmenekülések között gyönyörű közzjátékokban fújhatjuk ki magunkat. A történet pergőtűzzé való felgyorsulásáról, hajtűkanyarjairól, kisodródással fenyegető fordulatairól maga a történelem gondoskodott, de hogy ezt át is élhetjük, az Gion érdeme. Aki össze akarná foglalni a regény szüzséjét, nem lenne könnyű dolga, ha egy mondatnál bővebben próbálná, pedig az időkezelés csaknem teljesen lineáris – leszámítva a mindentudó vagy legalábbis visszanező perspektívából láttató elbeszélő pár szavas előretalásait, amivel a cselekményt gyorsítja és az izgalmakat fokozza. Ilyen gyorsításokra a következő idézetek lehetnek példák: „Két honvédszakasz Szenttamáson maradt, a többiek mentek Szőreg és Újvidék felé. [...] Megéljeneztek őket. Később tudtuk meg, hogy Szőreg előtt felrobbant az egyik teherautó, talán a hegylakó telepesek robbantották fel, tizennégy honvéd meghalt, őket a szenttamási magyar katolikus temetőben temették el a főbejárat mellett. De azon az ünnepi reggelen még az élő magyar honvédeknek éljeneztünk.”⁴; „Sokáig beszélt még nekem, magának és a levegőbe, nekem nem mindig tetszett az, amit mondott, csöndesen felálltam, a székem visszatettem a helyére, kihátráltam a szobából. Keveházi-Krebs Pétert akkor láttam utoljára.”⁵; „[Stefi] fegyvert fogott és elment a harctérre, soha többé nem láttam, évekkel később hallottam róla, amikor valami csoda folytán egy őszi napon elvergődött Budapestre Szibériából, az orosz hadifogságból, Buda-

pestről az egyik veje vitte el Százhalombattára, az odamenekült családjához.”⁶; „Sokáig szorította a kezemet [Mudrinski Ozren], és tényleg nem jelentettem fel, és azt hiszem, hogy ezzel a későbbiekre megmentettem a vejemnek, a Kis Kőművesnek az életét.”⁷

Látni való, hogy Gion ebben a regényben a magyar – mondjuk így: nemzeti – témákhoz pártatlanul, majdhogynem elfogulatlanul nyúl. Míg a szerbek 1918-as bevonulásáról az 1976-os *Rózsaméz* című regényben csak egyetlen apró negatív részletet közölt, tudniillik hogy a bevonuló szerbek vezetőjének „első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címert”, addig Gion a magyarok 1941-es bevonulását azzal indítja, hogy a honvédek elkezdik löni a görögkeleti templomot. Igen, a templomot, majd kiloccsantják az onnan fegyvertelenül kirohanó szerb harangozó agyvelejét. És Gion például azt a durva kifejezést is leírja a bevonuló magyar csapatokkal kapcsolatban, hogy „átrugdalták a Dunán a szőregi szerb telepeseket”.⁸ Közben pedig az utca népének az eufóriáját visszafogja,⁹ mivel megjegyzi, hogy „a szerbek nem jöttek ki” üdvözölni a magyar honvédeknek. De a magyarokról szólva sem örvendező, hanem tapintatosan csak „reménykedő” emberekről ír.¹⁰ Gion nem felejt el aztán megírni azt sem, hogy tetralógiája egyik főszereplője, Gallai István rögtön a bevonulás után elkísérte Török Ádámot a szerb gazdáik, Sava Jakšić és Ivan Milački megsarcolására.

Arról az örömről, ami 1941-ben Szenttamás magyar falurészén uralkodott, Gion naplójából is tudunk. Ezekben a feljegyzésekben az író még a saját megszületésének a családja számára való jelentőségét is tréfásan zárójelbe teszi, hiszen sokkal nagyobb esemény volt mindenkinek, hogy újra lehetett magyarul beszélni a községházán.¹¹ 1997-es regényében viszont, bár cenzurális keretek nem kötötték már a kezét, finoman csak úgy célzott a magyar uralom miatti általános lelkesedésre, hogy 1941 karácsonyán a Gallaiék ünneplésének mindenkori kellékét jelentő papírszalagok színe konkrétta vált: „piros, fehér és zöld papírszalagokat” aggattak a mennyezetről lelógó szögre.¹²

Az is Gion mértéktartását dicséri, hogy a két háború közt Szenttamáson is megtörtént kisebb-ségellenes atrocitásokról utólag sem olvasunk semmit a kötetben. (Esetleg a szerb birtokosok 1941-es rémületéből következtethetünk a magyar gazdáik 1918-as ijedelmére – amiről szintén nem olvashattunk korábban.) Ellenben Gion az *Ez a nap a miénk*-ben rémisztően tudósított azokról a „hideg napokról” is, amelyeken magyarok követtek el tömeges gyilkosságokat. Noha ezek a rémtettek Szenttamástól távolabb estek meg, az erről való tudósításban nem érzünk semmi részrehajlást, elkenést vagy fejfördítést; olyat sem, mint amilyenre Gion a szerbek iránti kíméletből a rendszerváltás előtt rákényszerült. És a regényben csak az ellenszenves Aradi József hasonlítja az 1849-ben a szenttamási szerbeket legyőző Perczel Mórhoz a bevonuló magyar alezredest, a második utalás Szenttamás és az 1848–49-es szabadságharc e legendás alakjára már teljesen ironikus: nem a győztesen bevonuló, hanem a visszavonulóban árkot ásó szakaszvezetőről mondják azt, hogy *nem* hasonlít Perczel Móra.¹³

Igen, Gion sokat emlegeti az „örökre”, a „mindörökre” és az „ezer év” szavakat, hogy tudniillik a magyar katonák addig maradnak majd, biztosítva a jó életet, és akkor a szenttamási magyarok is bízhatnak benne, hogy „itt maradunk még ezer évig”.¹⁴ Az „ezer év” lassacskán a magyar uralom vagy egyenesen Magyarország szinonimájává is válik a regényben, de éppen a gyakori emlegetéstől akkor is éreznék, hogy Gion ironizál, ha nem tudnánk, hogy a rövid magyar világ valójában alig tartott tovább három viharos évnél. Annak fényében vagy inkább annak árnyékában pedig kimondottan keserű fájdalom töltheti el a fentiek olvasóit, hogy tudjuk, a szenttamási magyarság fogyása évtizedek óta folyamatosan gyorsuló tendenciát mutat.

A tetralógia rendszerváltás előtti regényeiben naivak a szereplők, a narrátor pedig „jótékonyan” elhallgatja a kényes történelmi tényeket, sőt még anakronizmusokra is vetemedik. Bár az első világháború elvesztését furcsamód a magyar szereplők is előre látják,¹⁵ annak – az 1970-es évekbeli felemlegetés szempontjából kényes – következményeit egyáltalán nem mérik fel: az országvesztés lehetőségéről nem ejtenek szót. Szerb szereplők nincsenek is megszólaltatva a kérdésben, az „objektív” németek pedig többnyire örülnek az eshetőségnek, hogy vége lehet a magyar világnak. A rendszerváltás után viszont radikális változás áll be a magyar, de nem csak a magyar szereplők politika- és történelemérzékelése, illetve -szemlélete tekintetében. Ez rögtön látszik, ha elolvassuk a tetralógia rendszerváltás utáni folytatásának első bekezdését, amelynek stílusa és tartalma a több évtizedes elfojtás-elhallgatás alóli felszabadulás sodró lendületét mutatja: „Szép húsvéti reggel virradt ránk 1941-ben, a magyar csapatok Szenttamás alá érkeztek, [...] az 1941-es Feltámadáskor

SCHWARZ VOLKER, Allone a sötétben, 2014

SCHWARZ VOLKER, Kiruccanások Horna Rovenbe, 2015

senki sem ment el a templomba és a Kálváriára, napok óta azt hallottuk, hogy a visszavonuló jugoszláv hadsereg katonái, a menekülő csendőrök és a csetnikek legépfegyvereznék a húsvétra imádkozó katolikus magyarokat, így aztán Berecz plébános üresen kongó templomban celebrálta az ünnepi misét, [...] a Megváltó koporsója azonban nem maradt őrizetlenül, a négy Bicskás, vagyis a Szolnoki-Jász testvérek a Begluktól elmentek a templomba, [...] ők nem félték a vérfürdőtől, [...] vigyáztak rá egészen hajnalig, akkor a Krisztus katonáinak egyenruhájában, a jácinttal díszített asztrahánsapkáikban meg a kardokkal eljöttek az Újvári-bolt elé, hogy üdvözöljék a magyar csapatokat.”¹⁶ A hosszan kigyózó, oldalnyi terjedelmet túllépő két mondat sok tagmondatának olyan a tartalma, amely miatt 1976-ban az egész regény nem jelenhetett volna meg. Ahogy az a fent idézett részletből is látható, az *Ez a nap a miénk*-ben olyannyira direkt és leplezetlen a korábban érinthetetlen témákkal kapcsolatos közlés, hogy minden olvasó számára nyilvánvaló lehet Gion véleménye a leírtakkal kapcsolatban.

Ebben a regényben a korábban apolitikusan fejfélrefordító vagy történelmi-politikai szempontból közömbös, esetleg tényleg együgyű magyar szereplők egyszeriben nagyon érdeklődők és tájékozottak lesznek. A narrátor pedig az anakronizmusig mindentudóvá válik: a nagy történelmi átalakulások iránya, sőt konkrétabb menete – és természetesen a korábban érzékenynek számító ügyek – tekintetében is a jövőbe lát, és a szereplők is előre éreznek vagy tudnak olyan dolgokat a saját koruk történelméről, amelyekről akkor és ott nem biztos, hogy tudomásuk lehetett. Például: „Biztos vagyok benne, hogy a második magyar hadsereg is elpusztul.”¹⁷ Luszti Kornél pedig 1944 márciusában azt mondja, hogy Klein Alfréd étolajgyáros jól tette, hogy elrejtőzött, mert „gazdag ember. Az elsők között rakták volna be valamelyik marhavagonba. Ma már füstölögne.”¹⁸ Később a málenkij robotra hurcoltakról is hasonlóképpen olvasunk: „– Az oroszok munkára vitték. Azt mondták, hogy egy hét múlva visszajön. De már két hónapja nem jött vissza. – Öt év – mondta Tölgyesi Mihály. – Mi az, hogy öt év? – riadozott az asszony. [...] – Vannak emberek, akiknek nem szabad hinni. Ez megérzés kérdése. Én ebben mindig nagyon jó voltam. Ezért vagyok most itt, ezért beszélgethetek egy szép fiatalasszonnyal, miközben mások Szibéria felé menetelnek.”¹⁹ Tölgyesi Miska az 1944-es délvidéki magyarirtásra célozva szintén mond olyat, amit akkor és ott még nem tudhatott, hogy „nem mentem vissza, mert attól tartottam, hogy két darabba vágnak egy keresztvágó fűrésszel”,²⁰ hiszen például Gion Mátyást is „lehet, hogy már árokba lötték a szerb partizánok. Csúnya dolgokat műveltek arrafelé a Délvidéken.”²¹ Irónia, sőt akár még humor forrása is lehet, ha ilyen anakronisztikus kijelentéseket tesznek a szereplők, akármilyen szörnyű dolgokkal kapcsolatosak is azok. Érdekes megoldás, hogy az író irreális előrelátással ajándékozza meg némely regényhősét, akik számára a túlélés egyetlen esélyét jelenti, hogy a valójában csak később tudható ismeretek birtokában cselekszenek a regények jelen idejében.

A szereplők mindentudása arra is jó, hogy Gion a magyarországi olvasóközönség közvetítésével érdeklődővé tegye a közvéleményt a (délvidéki) magyar közelmúlt számára legfontosabb eseményei iránt. Célja lehetett ezzel nemcsak az 1944-es vérbosszúnak (vagy szépitőleg atrocitásnak) nevezett etnikai tisztogatás megismertetése, hanem például a „felszabadulás” és a „szabadság” szavaknak a kommunizmus utáni újraértelmezése is. Merthogy Gion manapság szokatlan módon az 1941–1944-es magyar uralom éveit nevezi „szabadnak” regényében, és ezt többféle összefüggésben teszi; míg egész életművében – a rendszerváltás előtti művekre is igaz ez! – alig-alig használja a „szabad” vagy a „felszabadulás” szót az 1944 utániakkal kapcsolatban. De ha használja, akkor azt minden esetben mérhetetlen gúnnyal teszi; a sok példa közül hadd idézzek kettőt: „– Ismertem egy cigány lókupecet – mondtam. – Karába Janinak hívták. A dicsőséges felszabadulás után Jovan Karicsra változtatta a nevét. Hitvány ember volt.”²²; „– Nem a megszállók csinálták – mondta a kemény kis asszony. – A felszabadító hadsereg katonái hasogatták szét a bútorokat. Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi érdemleges elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.”²³ Ezzel Gion igyekszik gondolkodásunk után a szóhasználatunkat is átállítani, hogy még véletlenül se: tréfásan és idézőjelben se számítsuk a szabadságot 1944 iszonyú ősztől-telétől a Vajdaságban. Viszont a biztonság kedvéért nem egy mindentudó narrátor, hanem találékony, de esendő szereplői, például Gallai István szájába adva írt mindezekről, mert paradox módon így fogadjuk el objektívebbnek és hitelesebbnek az olvasottakat. A tetralógia utolsó regényében, az *Aranyat talált*-ban a trianoni országvesztés részleteiről pedig már nem is magyar, hanem bunyevác szereplőt beszélget: „– Ez a lötyty miből készült? [–] Idősebb Szkenderovics Márkó [...]

mosolygott háborgásomon. – Tisztelem a szakértelmét – mondta. – Ez a lötty szőlőből készült. De hát Kelebián vagyunk. Sivár homokon. Nemrégén megnéztem egy földtani térképet. A határt az első világháború után nagyon célszerűen húzták meg. A nagyvilág politikusai összegyűltek Párizsban, nagyokat röhögtek egymás között, apró ékszereket vásároltak feleségeiknek és lányaiknak, közben persze kuplerájokba jártak, és melleleg országhatárokat húztak meg Közép-Európában. Legtöbbjüknél fogalma sem volt, hogy mi az a Közép-Európa, de valamelyik gondos balkáni szakértő jó térképet terjesztett eléjük. A gazdagabb földeket leválasztották Magyarországról, de Kelebiánál hiba csúszott a vonalvezetésbe, ócska földeket is idecsatoltak. Ezeken rossz szőlő terem. Ezért savanyú a forralt borom. Cukorral fel lehet javítani.”²⁴ A közlés ironikus, a szereplőválasztás pedig azért is nagyon találó, mert a szláv megszólaló itteni felléptetése eleve kizárja a magyar honfibu beszüremkedését a leírtakba vagy ráfogását az olvasottakra. Szkenderovics Márkótól objektíve igaznak érezzük a Trianonnal kapcsolatban elmondottakat, még akkor is, ha humoros a tálalás.

Az *Aranyat talált*-ban nem az általános posztmodern divat, azaz az elmondhatóság kereteinek feszegetése okán, de még a saját történetek hitelességével szembeni kételyek is megjelennek. A rendszerváltás előtt az volt az érdekes, amit a többség tudott, mégsem volt szabad leírni. Amikor viszont már mindent ki lehetett mondani, Gion visszafogottá vált, és számos esetben tompította az éleket. „A történet talán igaz is lehet”; „sohasem számított megbízhatóan igazmondó embernek, az ő külön történetét is csak fenntartással adom tovább, főbb vonalaiban bizonyára valóság, a részletek azonban esetleg színezettek”; „története zavarossá válik számomra”; „annyi bizonyos, hogy”; „Nem hittem el mindent, a részletek néha szárnyaltak”; „talán a teljes igazságot mondta”²⁵ stb. fordulatok jelennek meg a narrációban. Ennek oka a jól megszokott cenzurális keretek leomlása, az íróra szakadt szólásszabadság miatti tájékozódási zavar mellett paradox módon a hitel illúziójának keltése is lehet. Minthogy egy csapásra minden elmondhatóvá/leírhatóvá vált, Gion önként húzta be a féket azzal, hogy reflektált azokra a kételyekre, amelyek műve meghökkentőbb történeteivel, mérészebb állításaival szemben az olvasóban ébredhettek. Mióta az igazságnak is szabad a piaca, a tömegek bizalmatlanok lettek a túlzottan magabiztos állításokkal szemben. André Gide mondása példázza az általános hozzáállást, miszerint: „Higgy annak, aki az igazságot keresi, de óvakodj attól, aki azt hirdeti, hogy megtalálta.” Gion azáltal, hogy az *Aranyat talált* című regény elején Gallai István helyett egy olyan kevéssé szavahihető „adatközlőnek” adja át a szót, amilyenek a narrátor is tartja Tölgyesi Miskát, illetve hogy az ironia eszközeivel is hangot ad a saját maga által írottakkal kapcsolatos fenntartásainak, szerénynek tűnik, és hitelesebbé vagy legalábbis valahol valamilyen feltételek között érvényesnek tarthatóvá teszi az általa elmondottakat. (Ilyen meghökkentő történetre példa a kézigránátért sőt adó megerőszakolt asszony esete.²⁶)

A rendszerváltás idején nagyon nehéz alkotói helyzet lehetett, hogy a cenzúra kerülgetéséhez szokott író egyszeriben mindent leírhatott, nem volt rákényszerítve az érdekes, de nehéz megoldásokra. Az átmenet korának sajátos lenyomata *A jószágú szerzetes* című novella, amelyben a második világháború szörnyűségeiről példázatosan esik szó: Gion a saját korának mutat vele tükröt. A hamarosan megkezdődő jugoszláv polgárháború rémképe sejlik fel a történetben, ahol egy német kiképzőtáborban összezárt gyerekek nem az ellenség ellen fordulnának a fegyverekkel, amint megkapnák azokat a német kiképzőktől, hanem egymást mészárolnák le – nemzetiségi alapon. Ebben a novellában viszont, bár lenne rá lehetőség, mert időben és térben is közel kerülünk hozzá, még nem történik utalás az 1944-es délvidéki vérengzésekre: az íróban, úgy látszik, ekkor még nem szakadt fel a gát, hogy nyíltan írjon róla.²⁷ (A téma kihagyásának talán az is oka lehet, hogy Gion felelős beosztásban, az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének élén beosztottjaira tekintettel sem akart provokatív szöveget közölni.)

Az olvasónak az is meglepő lehet, hogy a legnagyobb „vajdasági magyar” regény majdnem ezer oldalán összesen csak egyetlen oldalon, ott is mindössze kétszer szerepel a „vajdasági” melléknév. Először a nagyon ellenszenves, montenegrói származású jugoszláv rendőrfőnök, Vladan Drenovakovics,²⁸ másodszer pedig az ő embere, a szintén rendkívül barátságtalan „Banai László elvtárs” mondja ki, aki ugyanakkor halálosan meg is fenyegeti Gallai Istvánt.²⁹ Ennek oka nyilván az, hogy a Vajdaság mint területi egység és földrajzi név is olyan konstrukció, amelyet a szerbek a magyarok rovására gondoltak el és alkottak meg, így Gion nem véletlenül idegenkedett – és igyekezett el is idegeníteni – tőle. Gyakrabban és természetesebben olvassuk nála a kicsit mesterkéltnél, de magyaros szemléletmóddal alkotott „Délvidék” földrajzi nevet; még többször a „Bácskát”-t is a

„Bánát”-ot. Gion többször finoman és szemérmesen a „táj” vagy a „vidék” szóval írja körül szülőföldje nevét, például: „Ez a lány is a mi tájunkról jött?”³⁰; „Arról sokat beszélhetnénk, hogy ki a megszálló ezen a tájon.”³¹; „csángó magyarok jönnek a szerb telepesek helyére, és [...] mindörökre nyugalmas marad ez a vidék”.³² A legotthonosabb „Szenttamás” helynevet azonban több mint kétszázszor olvassuk a tetralógiában. A település hivatalossá tett szerb neve az itteni 1848-as harcokra (és szerb győzelmekre) utaló ’szerb erőd’ jelentésű Szrbobrán;³³ ez a név szerepel például Gion Nándor általános iskolai ellenőrzőkönyvében is,³⁴ illetve a *Virágos Katonában* egyszer „szerb fészek”-ként³⁵ olvasunk Szenttamásról, ami nyilván rájátszás a Szrbobrán névre. A település szerb nevét magyar szövegben viszont csak egyetlenegyszer olvassuk, és egy sötét alak, a félelemből jugoszlávvá lett Vékás Elek mondja ki. Ez a sértés, és az, hogy közben még fenyegeti is a más politikai oldalon álló nemzettársát, az életébe kerül.³⁶

Gion rendszerváltás utáni regényeiben tehát nemcsak a történelmi eseményekkel kapcsolatos ironia újdonság, hanem a nyílt állásfoglalás a legkényesebb kérdésekkel, például a kisebbségi megmaradási stratégiákkal kapcsolatban is. Amikor Gion már szabadon tehetett, Sütő Andrásnak „*A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam*” intelméhez hasonló túlélési taktikát mutatott be mint a kommunizmusban élő kisebbségi magyarok által követendőt: „A háborúban álljunk a győztesek oldalára, legyenek azok akárkik. Vonuljatok be a győztesek közé. De a harcmezőn ne hősködjete. [...] Ha valaki közületek élve marad és visszajön, itthon teljes erővel fogjon bele a hangos hősködésbe. Féltéglával verje büszkén a mellét, és bizonygassa mindenkinek, hogy a magyar ifjúság milyen elszántsággal harcolt a fasizmus ellen. Ezzel talán megmenthetitek egy csomó szenttamási ember életét” – mondja Gallai István a hozzá tanácsért forduló fiataloknak, akik a háború végén azon gondolkoznak, hogy beálljanak-e az antifasiszta Petőfi-brigádba. Máshol pedig Gion ezt adja Gallai István szájába: „– Agitálni fogsz ezeknek a patkányoknak? [...] – Itt vannak a nyakunkon. Úgy néz ki, hogy elég sokáig itt maradnak. Együtt kell élnünk, ha élni akarunk. – Patkányokkal? – Az ember néha kénytelen patkánybajuszt növeszteni, hogy megmaradhasson embernek. A bajuszt bármikor leborotválhatja”³⁷ – Gion persze ezt is csak 1990 után írhatta így le, de közéleti tevékenysége azelőtt is ilyen stratégiát követő emberre vallott. Elég, ha egy Dormán Lászlóval megesett „afféjára” utalunk. A hírszerkesztő Dormán az Újvidéki Rádió magyar adásában ugyanis azt mondta be arról a pártkongresszusról, amellyel kapcsolatban némelyek azt gondolták, hogy a Jugoszláviát feszítő feszültségek majd ott törnek a felszínre, hogy „holló a hollónak nem vájja ki a szemét”. Ezt követően az adás főszerkesztője, Gion irodájába hívta Dormánt, majd ott hosszan és teátrálisan megróttá és megfenyegette. A fejmosás végeztével Dormán kérdésére: „Befejezted?”, Gion csak annyit felelt: „Megmondtam”, s közben magyarozatképpen az irodájában elhelyezett lehallgatókészülékek vélelmezhető irányába mutatott. Majd éles váltással megkérdezte Dormántól, hogy milyen italt kér.³⁸ Ebben a megtörtént esetben is megjelenik a megfigyeltség alapélménye, ahogy más visszaemlékezők elbeszéléseiben is. Franyó Zsuzsa dramaturg Gion Nándorral, az újvidéki színház 1983 és 1986 közötti igazgatójával tett temesvári útjáról például azt is nyilatkozta, hogy „[...] még az ülepünk alatt is lehallgató-készülékek voltak”.³⁹ Ez a tapasztalat már az 1972-es *Postarablók* című regényben is megjelenik: a gyerekszereplők lehallgatják a telefonokat, így átveszik a városka irányítását, és kijavítják, amit a felnőttek elrontanak. Ez, bár tekinthető társadalomkritikának is, még csupán kamaszos csínytevésként is értelmezhető. Az állandó megfigyeltség miatt érzett nyomasztó tehetetlenség természetesen majd csak a rendszerváltás után írott *Izsakhárban* válhatott regényszervezővé, ahol egy katonai távcső folyamatosan a főszereplő lakására mered, állandó félelemben tartva, és a vele való kommunikációra készítette M. H. J.-t, az író alteregóját.⁴⁰

Gion Nándor pályája kezdetétől a legvégéig saját magára és egész közösségére nézve is többször vetett számot a politikai szerepvállalás és a „helyezkedés” erkölcsi kérdéseivel. Számos ilyen vonatkozású története közül itt csak két nyilvánvaló példára mutatok rá. *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* című 1966-os novellájában a kutya- és a macskamentális: a kifizetődőbb és elegánsabbnak tűnő simulékonyt versenyeztette meg a hűséges és alázatos kutyatermészettel. Egyik magatartás sem feddhetetlen erkölcsileg, ez is mutatja, hogy a diktatúrában túlélni akaró kisebbséginek olykor csak két rossz közül lehet választania. Egy kései nyilatkozatában pedig Gion saját politizálásával kapcsolatban általános érvénnyel beszélt a közéleti ember bepiszkolódásának örök veszélyéről: „Az alkudozások és házalások közben az ember óhatatlanul a politikához dörzsölődik, és óhatatlanul bemaszatolja magát. Minden szakmában maszatos

lehet valaki, [...] de ezt elintézheti reggelenként borotválkozás közben, amikor tükörbe néz, a politikai foltok azonban nehezebben halványulnak el, mert itt egy-egy téves lépés esetleg nagyon árthat más embereknek.”⁴¹

Gion kommunista párttagsága mellett többek érdeklődését csigázta fel az utóbbi időben szabadkőművessége is. Erről elsőként az Aracs nevű délvidéki magyar folyóirat tudósított 2011-ben, illetve csak kérdéseket tett fel ezzel kapcsolatban,⁴² noha már korábban is létezett olyan könyvesbolti forgalomban kapható mű, amelyből Gion páholytagsága tudható volt. Jászberényi Józsefnek *A magyarországi szabadkőművesség története* című 2005-ös könyve 139. oldalán egy fényképes illusztráción látható a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Kelet című folyóiratának egy 1994-es száma, amelyen az olvasható, hogy Gion Nándor a főszerkesztője. Gion halála után csaknem tíz évvel látott aztán napvilágot egy cikk, amely adalékokat közöl az író ilyen jellegű tevékenységéről.⁴³ Gion első monográfiája, Árpás Károly kitűnő intuícijára vall, hogy már monográfiájának címével is az építkezésre utal: a 2008-ban megjelent kötet címe *Az építő-teremtő ember*.⁴⁴ A vaskos kötet utolsó fejezetének címe úgy kezdődik, hogy *Kő rakódik kőre*, illetve a monográfia utolsó bekezdésének sorai is kőműves-szimbolikát mutatnak, minthogy ezek állnak benne: „Amikor műveket ír az író, amikor könyveket ad ki a kiadó, akkor tulajdonképpen emberi kultúránk Nagy Falát emeljük. [...] Gion Nándor ősei kőművesként érkeztek a törökidőktől Szenttamásra. A család történetében visszavisszatérő szakma másfajta megvalósítása a szépírás: nem téglák, hanem szavak sorakoznak, ebből épülnek mondatok, bekezdések, fejezetek-kistörténetek, regények-könyvek...”⁴⁵ Gion 1993-as felvétele után több írásában is találkozunk a szabadkőművesség tematikájával (*Saját kezűleg, Borszóró [pepperbox] revolver, Kőfaragók ünnep előtt*, ill. az *Ez a nap a miénk* egy részlete). Annyit mindenképpen érdemes itt megemlíteni, hogy Gion a saját apját, Gion Mátyást, aki foglalkozására nézve valóban kőműves volt, páholytagsága előtti írásaiban – jól beazonosíthatóan – „az Ácsmester”-ként,⁴⁶ illetve „Romoda, az ácsmester”-ként⁴⁷ idézte. Ugyanő, akit falujában a „Kis Gion”-ként emlegettek, az 1996-tól közölt *Ez a nap a miénk*-ben már mindig az író által kreált „Kis Kőműves” beceneven szerepel. (Az identitás megkonstruálásának tipikus vonása, hogy előzményeket keres magának!) Sőt, az említett regény legfontosabb fordulatánál, amikor eldől, hogy egy szűk kapun átmehet, és folytatódhat a délvidéki magyar élet – és a regény is –, amikor tudniillik Gallai István 1944 őszén megmenekül a község házában a pribékek kezéből, akkor az őt kimentő, illetve az ártatlansági bizonyítványt kiállító szerb földbirtokosokról, tehát a túlélés kulcsjelenetének legfontosabb pozitív szereplőiről kiderül, hogy szabadkőművesek. Gallai István nekik köszönheti az életét, és a megmenekülése utáni kábulatában meglepő módon az a legfontosabb dolga, hogy a szabadkőművességről kérdezze megmentőit: „– A Rojtos Gallainak megígértem, hogy épségben hazamehet – mondta Sava Jakšić. – Pecsétes írás kellene arról, hogy ártatlan. [...] Persze tudom, hogy nem ártatlan, hagynom kellett volna, hogy darabokra fűrészeljék, de hát tartozom neki. [...] – Hát akkor add ki neki a papírt, és széledjünk szét békességben. – Ez kicsit szabadkőműves-ízű búcsúzkodás. – Mégis mozog a föld. Csak éppen rosszul. – Galilei? – Igen. – Nem rossz páholy. [...] Ketten maradtunk Đorđe Beličtyel, és én bambán megkérdeztem: – Milyen páholyokról beszéltek? Unottan intett a kezével. – Ül le valahová. [...] – Megkapom azt a pecsétes papírt? – Természetesen. A szabadkőművesek állják a szavukat. – Ki a fenék azok a szabadkőművesek? – Đorđe Belić legyintett. – Te nem tartozol közéjük. Meg azok a vörös csillagos legények sem, akik behoztak.”⁴⁸

Gion Nándor szabadkőművességgel kapcsolatos novelláiról annyit érdemes még itt megjegyezni, hogy karakteres szereplőjük dr. Rónay Antal világhírű nyugdíjas vegyészmérnök figurája. Gion narrátora „a Fehérhajú Szabadkőműves” néven emlegeti őt, és vele kapcsolatban többek között olyan népszerű témát is érint, mint a szabadkőművesek vélelmezett felelőssége Trianonért, és általa elhárítja róluk (illetve „magukról”) az ezzel kapcsolatos felelősséget: „Kapunári Zoltán öblös hangon átkozta a szabadkőműveseket, külön a magyar szabadkőműveseket, akik szerinte az első világháborúban példátlanul aljas módon agitáltak hazájuk és az egész magyarság ellen [...]. A Fehérhajú Szabadkőműves kissé vékonyabb hangon, de azonos heveséggel vitázott, elismerte, hogy néhány magyar páholy tagjai valóban galádul viselkedtek hazájukkal szemben, a többség azonban lojális és önfeláldozó volt, és a szabadkőművesek ma is a hazafiságra és a Bibliára esküsznek, lényegében tehát makulátlan állampolgárok.”⁴⁹

Eddig talán még arra sem mutattak rá, hogy ahogy a Gion gyerekkorának élményeiből merítő „ifjúsági” tetralógia a négy évszakot fedi le (*A kárókatonák még nem jöttek vissza*: nyár, *Sortűz egy fekete bivalyért*: ősz, *Az angyali vigasság*: tél, *Zongora a fehér kastélyból*: tavasz), úgy a Gion nagypája életéről írott „felnőtt” tetralógia, a *Latroknak is játszott* kötetében is felfedezhető, hogy egyenként hangsúlyosabban jelenik meg bennük egy-egy évszak. Ráadásul a tetralógia regényei az emberi élet egy-egy korszakát is példázzák. A *Virágos Katona* természetesen a tavasznak és a gyermekkorának feleltethető meg: Gallai István gyerekkora az idilli(ként felidézett) békeidőkben zajlott. Ennek vetett véget az első világháború, ahonnan Gallai a realitással való szembenézést tovább már elkerülni nem tudó felnőtt férfiként tér haza. Ezt követi a *Rózsaméz*, amely a fiatal felnőttkor és az ahhoz illő évszak, a nyár regénye. Míg az első regény címében a *virág*, a másodikban a *méz* a hangsúlyos jelentéselem, ami a regények tartalmán felül is erősíti az évszakkal kapcsolatos asszociációinkat. Az *Ez a nap a miénk* című regény az érett, majd az illúzióvesztett férfikor, a télbe forduló ősz regénye. Benne a leghangsúlyosabb részek 1944 őszét, majd telének elejét: az újra vajdaságivá lett délvidéki magyarok legembertelenebb hónapjait mutatják be. A kötetzáró *Aranyat talált*-tal pedig megérkezik Magyarországra a korábbi kötetekben már emlegetett orosz tél. S bár a regényfolyam a Kálvárián végződik, abból az ironikus mozzanatból például, hogy Rusznyák Maris, egy kiöregedett rosszlány kutat már csak a Krisztus térde mögé dugott kincsek után, abból is látszik, hogy ez már nem az a tavasz, nem az a feltámadás, mint a *Virágos Katona* cselekményének idején volt.

Összegzésül elmondható, hogy a diktatúrában felnőtt, benne már-már magabiztosan mozgó írónak a szabadságban új keretek, új fogódzók után kellett néznie. A paradigmaváltás be is következett: a körmönfontóságot fokozatosan az ironikus tálalás váltotta fel. Gion kellő iróniával korszerű módon úgy tudta továbbmesélni érdekes történeteit, hogy közben meg is védte magát attól, hogy túlzásokba essen.

JEGYZETEK

- ¹ L. részletesebben: KURCZ Á. I., *A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában*, Kortárs, 2015/3.
- ² Vö. KURCZ Á. I., *Gion Nándor temetői*, Forrás, 2014/3, ill. Uő, *A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában*, Forrás, 2015/3.
- ³ Az életműkiadásban a *Virágos Katona* 191, a *Rózsaméz* 245, az *Ez a nap a miénk* pedig 251 oldalt foglal el.
- ⁴ GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = Uő, *Latroknak is játszott*, Noran, Budapest, 2007, 457.
- ⁵ Uo., 591.
- ⁶ Uo., 586.
- ⁷ Uo., 545.
- ⁸ Uo., 497.
- ⁹ Vö. GEROLD László, *Gion Nándor*, Kalligram, Budapest, 107.
- ¹⁰ GION, *Ez a nap a miénk*, i. m., 452.
- ¹¹ Vö. GION Nándor, *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996] = Uő, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Noran, Budapest, 2012, 7–8.
- ¹² GION, *Ez a nap a miénk*, i. m., 524.
- ¹³ Uo., 454, ill. 616.
- ¹⁴ Uo., 457.
- ¹⁵ Vö. GION Nándor, *Virágos Katona* [1973] = Uő, *Latroknak...*, i. m., 179.
- ¹⁶ GION, *Ez a nap a miénk*, i. m., 451–452.
- ¹⁷ Uo., 569.
- ¹⁸ Uo., 592.
- ¹⁹ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002] = Uő, *Latroknak...*, i. m., 711.
- ²⁰ Uo., 738.
- ²¹ Uo., 715.
- ²² Uo., 774.
- ²³ GION Nándor, *Mint a felszabadítók* [1994.] = Uő, *Műfogsor az égből*, Noran Libro, Budapest, 2011, 405.
- ²⁴ GION Nándor, *Aranyat talált*, i. m., 793.
- ²⁵ Uo., 706, ill. 708, ill. 719, ill. 753, ill. 754.
- ²⁶ Uo., 708.
- ²⁷ GION Nándor, *A jószagú szerzetes* [1991.] = Uő, *Műfogsor...*, i. m., 274.

²⁸ GION, *Aranyat...*, i. m., 894.

²⁹ „A vajdasági magyarok nagy többsége szereti Jugoszláviát. Hazájának tekinti, és kész megvédeni mindenkivel. Testvériségben és egységben élünk. Az elvetemült embereket, akik hazánk kárára ügyködnek, kiirtjuk magunk közül.” *Uo.*, 895.

³⁰ *Uo.*, 796.

³¹ GION, *Ez a nap a miénk*, i. m., 625.

³² *Uo.*, 496.

³³ „1849ik év ota mellék Szerbobrán nevelt nyert, mely tsak a környékbe ösmeretes.” Kuszli István szenttamási bíró 1864-es adatát közli: PAPP György – RAJSLI Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratok helynévtárában*, Logos-print, Tóthfalu, 2006, 195.

³⁴ Lelőhely: Gion Nándor Emlékház, Szenttamás, Popovača Venac 30.

³⁵ GION Nándor, *Virágos Katona*, i. m. = *Uő, Latroknak...*, i. m., 174.

³⁶ GION, *Aranyat talált*, i. m., 859.

³⁷ GION, *Ez a nap a miénk*, i. m., 657, ill. 696.

³⁸ Dormán László személyes közlése nyomán.

³⁹ *Gion Nándor rádiós és színházi évei: Beszélgetés Franyó Zsuzsanna színházi dramaturggal és Vajda Tibor rádiós rendezővel*, elhangzott a Szenttamási népkönyvtárban 2014. február 7-én, Németh Dezső hangfelvétele.

⁴⁰ Pl.: „M. H. J. riadtan elkapta tekintetét, de aztán megint szembefordult a katonai távcsővel. Szerette volna kifürkészni, hogy ki van mögötte, a kis színházi látcsővel azonban nem sokra ment a hatalmas katonai látcsővel szemben. Hiába meresztette a szemét, senkit sem sikerült meglátnia.” GION Nándor, *Izsakhár* [1994] = *Uő, Börtönről álmodom mostanában*, Noran, Budapest, 2008, 474.

⁴¹ ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *Latroknak is játszott...a műsák nem hallgattak el, de igen-igen megkeseredtek...* *Beszélgetés Gion Nándorral* [1993] = GION, *Véres patkányirtás...*, i. m., 243.

⁴² *Gion Nándor szabadkőműves volt?*, Aracs, 2011/4, 100.

⁴³ BENEDEK Szabolcs, *Gion Nándor és a szabadkőművesség*, *Élet és Irodalom*, LVI. évfolyam, 17. szám (2012. április 27.), 13.

⁴⁴ ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről*, Bába, Szeged, 2008.

⁴⁵ *Uo.*, 417.

⁴⁶ Pl. GION Nándor, *Keresztvivő a Keglovics utcából* [1966] = *Uő, Műfogsor...*, i. m., 40.

⁴⁷ Pl. GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971] = *Uő, Műfogsor...*, i. m., 59.

⁴⁸ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002], i. m., 642–643.

⁴⁹ GION Nándor, *Borsszóró (pepperbox) revolver*, [1999] = *Uő, Műfogsor...*, i. m., 517.

